

Сергей Герджиков

Перцептивно пространство

Хусерл установява наличието на хоризонта на възприятието и детайлно го описва, “заковавайки” тази форма като очевидност, неподлежаща на разбиране. Във “Феноменология на вътрешното съзнание за времето” (Гуссерль, 1994) непосредственото възприятие е наречено “Urimpression”. “Интенцията” на възприемащото съзнание се допълва с “ретенционални” и “протенционални” съдържания, отнасящи се към миналото и бъдещето. Анализират се подробно модусите на осъзнаване на миналото и бъдещето. Но никъде Хусерл не пита какво значи минало и бъдеще и как се обяснява формата на възприятието на времето. Традицията в това отношение не е променена. Изследва се структурата на възприятието и се дискутира с аналитичната философия и реализма относно онтологичния статус на “червено”, “предмет”, “множество”, “число” и т. н. Но, поне доколкото ми е известно, не се прави опит за извеждане на тези базови структури от някакъв принцип.

Тук се прави опит за такова извеждане чрез телоса на запазването и експанзията на човешката форма. Предпоства се без-формието или течението на спонтанна загуба на формата като краен живот. Така в началото е хаосът и в него “изплува” и се “потопя” тленната пространство-времева форма. Той е аналогичен тук на античното *χίλη* (материя) в значението на материал, субстрат, материално начало (Аристотел), наред с *μορφή*(форма) - организация, формално начало. За нас състоянието извън възприятието е аналогично на хилас, а възприятието се подрежда като морфос. И тази форма, също както у Аристотел, е целева, осъществява себе си, е ентелехия (*εντελεχεια*).

Перцептивно пространство

1. Както митът разказва, от хаоса се ражда космосът. В действителност светът придобива очертания всеки път, когато се ражда човек и ги губи с неговата смърт. Това е свят, зависим от човешката форма.

Каква форма има жизненият свят? Преди всичко пространство-времева.

Имануел Кант започва знаменития си анализ в “Трансцендентална естетика” така:

“Посредством външното сетиво (едно свойство на духа ни) си представяме предметите като извън нас, и всички заедно - в пространството. В него са определени или определими формата им, големината и взаимното им отношение. Вътрешното сетиво, посредством което духът представя нагледно себе си или вътрешното си състояние, наистина не ни дава никакъв наглед за самата душа като обект, но все пак се касае за определена форма, единствено въз основа на които е възможен нагледът на вътрешното ѝ състояние, така че всичко, което принадлежи към вътрешните определения, се представя в отношения по време. Външно времето не може да се представя нагледно, също така както не може да се представя нагледно пространството като нещо в нас. Какво са тогава пространство и време? Действителни същности ли са?” (Кант, 1967, 102)

Изясняването, което Кант предприема, е следното:

“1) Пространството не е емпирично понятие, извлечено от външни опити. Защото за да бъдат отнесени известни усещания към нещо извън мен (т. е. към нещо на някое място в пространството, различно от това, в което аз се намирам) и за да мога да си ги представя едно извън друго и едно до друго, следователно не само различни, а и на различни места, трябва за всичко това в основата вече да лежи представата за пространството. Следователно представата за пространството не може да се заимствува чрез опита от отношенията на външното явление, а по-

скоро самият този външен опит е възможен само чрез казаната представа.

2) Пространството е необходима априорна представа, която лежи в основата на всички външни нагледи. Никога не можем да си представим, че няма пространство, макар да можем много добре да си мислим, че в него няма предмети. ”

Пространството се изяснява като форма на опита. “Необходимост” е модалността на пространството за Кант. Без него не може да се поместят нещата. Т. е. за да се възприемат нещата някъде, трябва да се намери “вместилище”. Значи изискването за пространство дава необходимостта на пространството. Но това е замаскирана телеология, а не необходимост. Тук има и кръг в определението. Тавтологично е да се изяснява необходимостта на пространството с “отнасянето на известни усещания извън мен”.

По същество пространството тук е положено аксиоматично.

Но защо нещата изобщо трябва да бъдат представяни някъде и специално “извън мен”?

Нека изследваме пространството и времето като континуум на жизнения свят. Животът е организация в пространството и времето.

2. Има ли специфично човешка форма в пространството? Какъв смисъл има “локализацията” на моето тяло, “в което съм аз”, спрямо “другите неща”?

Ако ние не бяхме локализиращи в това, което наричаме наше тяло, и ако нашето тяло не бе локализирано благодарение на устойчивостта на своята форма, а бяхме на много места и никъде определено, нямаше да развием понятие за аморфно неутрално равномерно пространство (Евклидово и неевклидово). Ако местата не са устойчиви и не са наредени едно до друго заедно с нещата, които ги заемат, то няма да има пространствена структура.

Ако локализация въобще липсва, то липсва и ориентация. Ако липсва ориентация, липсва и действие. Ако липсва действие, формата се разпада без възстановяване и експанзия. Но в случай на липса телесна на форма за Аз-а като човешко тяло, пространството като форма на възприятие не съществува.

3. Геометрично и перцептивно пространство. Според Анри Поанкаре геометрията зависи от опита с външния свят и специално от твърдите тела. Само за твърди тела с устойчива форма важи, че могат да се преместват, запазвайки се (Пуанкаре 1983, 37). Той пише:

“Същества, чийто разум би бил подобен на нашия и които биха имали същите сетивни органи като нас, но не са получили никакво предварително възпитание, биха могли да получат от съответно подбран външен свят такива впечатления, че би им се наложило да построят геометрия, различна от Евклидовата, и да поместят явленията на този външен свят в неевклидово или даже в четиримерно пространство” (пак там, 42)

Геометрическото пространство е непрекъснато, безкрайно, има три измерения, еднородно е и е изотропно (всички прави, пресичащи една точка, са тъждествени). Напротив, визуалното пространство е

“непрекъснато, но има само две измерения; това вече е отличие между геометричното и това, което може да се нарече чисто визуално пространство. По-нататък, този образ е затворен в ограничен кадър.

Накрая, съществува още едно отличие, не по-маловажно: това чисто визуално пространство не е еднородно. Различните точки на ретината - независимо от изображенията, които могат да възникват в тях, - не играят една и съща роля. Никак не може да се смята жълтото петно (в средата на ретината - С. Г.) тъждествено с точката, лежаща в края на ретината. . . както и във всеки ограничен кадър, точката, заемаща центъра на кадъра, няма да изглежда тъждествена с точка, близка до един от краищата. . .

Обаче зрението ни позволява да оценяваме разстоянието и, следователно, да възприемаме третото измерение. Но всеки знае, че това възприятие на третото измерение се свежда до усещането на усилие, съпровождащо акомодацията, която трябва да се извърши, и към усещането, съпровождащо събирането на двете очни оси, което е необходимо за отчетливото възприемане на предмета” (Пак там, 42 - 43)

И така, визуалното пространство според Пуанкаре е: непрекъснато, крайно, има два измерения, не е еднородно и явно не е изотропно. Пуанкаре не обяснява това различие, но то е важен пункт за феноменологичния анализ. Аз имам обяснение: визуалното (и слухово, и тактилно, и т. н.) пространство е живо (реолно), а геометрическото - артефакт (създание). То е зависимо от реалното пространство и специално от нашето тяло. Защото опитът в перцептивното поле, обработен от интелекта, ни дава именно геометричното пространство: ние разбираме, че има три измерения, макар че образът върху ретината е двуизмерен, ние научаваме, че точките в пространството са еднородни, че пространството, въпреки ограничеността на зрителното поле, няма край.

Геометричното пространство (Евклидово и неевклидово) е артефакт, предназначен да подреди по-силно съвкупния опит, а не непосредственото (зрително или слухово) възприятие.

Как можем да представим феноменологично пространството на жизнения свят?

4. Светът се усеща и възприема от позиция на тялото и в живото пространство, структурирано по наша мяра. Положението на сетивата е решаващо за усещането. Погледът от центъра е единствено възможен. Осовата линия на зрителното поле е насочена безусловно “отвътре навън”, от окото към хоризонта.

По тази линия напред ние възприемаме (разбираме, че съществува) трето измерение наред с измеренията наляво - надясно и нагоре-надолу (дадени в кадъра на зрителното поле).

Джордж Бъркли в "Опит за нова теория на зрението" показва, че разстоянието напред (до даден предмет) не се установява, както физици и геометри смятат, от ъгъла, образуван от двете оптически оси на двете очи, които се фокусират върху предмета, нито от разминаването на лъчите, идващи от точка напред, към двата края на диаметъра на зеницата. (колкото тези линии изглеждат по-близки до успоредни, толкова точката е по-далечна). Защото хората никога не възприемат и не си представят, ако не са геометри, въпросните оси (към такова обяснение се придържа все още след три века Анри Поанкаре) (Беркли Дж. , 1978, 55-56).

Бъркли смята, че разстоянията не са възприемаеми. Няма идея за разстояние. Тази идея се получава от други - за промяна на взаимоположението на двете очи чрез намаляване или увеличаване разстоянието между зениците, за яснота. Колкото предметът е по-близо, толкова по-неясен е той и обратно (Беркли Дж, Пак там, 57). Проницателният философ заключава:

"20. От всичко това следва, че съждението, което правим за разстояние до обект, видим с двете очи, е изцяло резултат от опита. " (Пак там, 58)

Все пак двете измерения на плоския кадър, който се отпечатва на ретината, са възприемаеми от непосредствено усещане на разстояние - предметите са положени в този кадър и имат свои видими места. Не е вярно, че идея за разстояние липсва във възприятието. Тук Поанкаре е прав.

5. Разстоянията наистина се научават. Но ако в непосредственото неререфлектиращо възприятие , в кадъра на зрителното поле, липсва "разстояние", никакви други усещания няма да ни доведат до формиране на

това понятие. Разстоянието е плод, разбира се, на комплекс от усещания: зрително, слухово, осезателно, тактилно. Но нашето тяло е подвижно и чрез това движение разстоянието е ясно само по себе си.

“Никое от нашите усещания, взето отделно, не би могло да ни доведе до идеята за пространство; ние сме дошли до нея, само изучавайки законите, по които тези усещания следват едно след друго. ”, заключава Поанкаре (пак там, 45)

Нашето телесно движение ни учи на реалните разстояния. Ние узнаваме за реалното разстояние, съпоставяйки всички наши сетивни данни. При това решаващ е първият поглед, който, имащ под себе си опита, веднага определя приблизително разстоянията от нас до познати тела (къщи, дървета, хора) или между тези тела.

6. Разликата в размера на тяло, което познаваме от опит, видим отблизо, и този, видим отдалече, показва колко далече е тялото. Това става благодарение на перспективата. Перспективата е фундаментално свойство на зрителното поле. Тя му придава дълбочина и знание за продължение отвъд възприемания кадър, отвъд хоризонта. Тялото се отдалечава от нас, намалява и накрая се стапя в точка. Ние продължаваме мислено неговото движение отвъд видимата област и така можем да съединим мислените възприятия от нашето положение с тези от далечни положения. Става възможно построяването на визуална картина на произволно голямо протяжно поле (например на една планета). Размерът като знак за разстоянието и разстоянието като знак за размера не са посочени нито от Бъркли, нито от Поанкаре.

7. Перспективата прави възможно поместването на неограничен брой тела в ограниченото зрително поле. Телата се подреждат в ширина и дълбочина, заемайки близък, среден и далечен план. Намаляването на размера с разстоянието позволява разполагането на далечни заедно с близки тела.

8. Феноменът перспектива може да се разбере като подредба на жизнения свят с оглед експанзия. Близките предмети, които са важни за живия индивид, се възприемат по-определено и по-силно от далечните. Те са по-големи и по-ясни.

9. “Пространството” е форма на света като “външен”, т. е. като подреден около тялото и “около” възприемащия “ум”. Друго понятие за външен свят, основана върху трансцендентни сигнали, не присъства във възприятието и мисленето.

Едмунд Хусерл открива подобна феноменологична структура на съзнанието като винаги насочено навън и винаги обърнато и пълно с предмет и я нарича интенционалност. Без да изследвам Хусерловата интенционалност, ще кажа, че “насочеността навън” може да се разбере чрез “експанзивността” на живота, от който е неотделимо съзнанието и специално възприятието на пространството.

10. “Външността на възприемания свят” или “интенционалността на съзнанието” се дължи на:

а) факта, че подредбата на възприятието е центрирана около възприемателя;

б) дори обработена и усилена в опита, тя се налага на възприемателя и той не я избира. Тази подредба е “принудителна”, а не “доброволна”, дадена, а не създадена;

в) светът е външен, защото асиметрията на възприятието отвът навън, е неизменна. Ние никога не виждаме “навътре”. Дори когато усещаме болка или дразнение в собственото си тяло, това отново е външен свят по отношение на усещането, възприятието и ума.

11. Във външния свят може да присъства друг възприемащ. Тогава ние възприемаме една последователност от обекти, изграждащи “линията на усещането”: светлина от обектите - окото на възприемателя, при анатомичен анализ възприемаме апарата на окото - зеница (леща), ко-

ято събира лъчите, ретина, на която се “проецира” образа, пръчици и колбички, които възприемат образа, очни нерви, които отвеждат сигнала - вече имащ съвсем друга, непространствена форма, мозъчна кора (зрителен център), където се анализира усещането и накрая си представяме какво възприемателят вижда. Визията е чисто идеален, невидим план.

12. Външното представяне на възприемащ пред погледа не е продължение на естественото “вътрешно представяне”. То е “обратно”, без да бъде симетрично. Отвън отсъства цвета, който присъства в “погледа отвътре”. В този поглед пък отсъства окото.

13. Качеството на петте сетива, петте качества на сетивността, задават и свеждат цялото многообразие от неща. Възприятието и осмислянето се структурира от непосредствени усещания - зрителни, слухови, тактилни (за положението на тялото в пространството), осезателни. Тези усещания се сливат почти неразлично с “интерпретациите” им като разстояния, форми и размери. Към тези интерпретации също така неразлично (органично) се прибавят представите за невидяното и понякога за невидимото “продължение” отвъд хоризонта. Човек “вижда” по този начин дори молекулите, атомите и елементарните частици.

Сидни Шомейкър предлага следния перцептуален модел:

“(1) Сетивното възприятие включва действие на орган на възприятие, чиято диспозиция е до някаква степен под свободния контрол на субекта. . .

(2) Сетивното възприятие включва появата на сетивен опит, или сетивно впечатление, което е различно от обекта на възприемане, и също различно от перцептуалното мнение(което евентуално е формирано. . .

(3) Доколкото сетивното възприятие дава знание за факти, т. е. знание за това, че случаят е такъв и такъв, то прави това чрез знание за обекти...

(4) Сетивното възприятие си позволява “идентифицираща информация” относно обекта на възприемане...

(5) Възприемането на обекти обикновено включва възприемане на техните вътрешни, нерелационни свойства. . . ,т. е, техните цветове и форми.

. . . (7) Перцептуалните мнения са причинно произведени от обектите или състоянията на нещата, чрез причинен механизъм, който нормално продуцира верните мнения. . . чрез съответствие между съдържанието на мненията и насочеността на сетивните органи.

Накрая, (8), обектите и състоянията на нещата, които се възприемат, и за които възприятието дава знание, съществуват независимо от тяхното възприемане. . . Така дърветата, планините, и т. н. , съществуват без да има същества, които могат да ги възприемат, и е по принцип възможно за къщите, автомобилите и човешките тела да съществуват така.” (Shoemaker, S. , 1994, 252 - 254)

Този постулиран образ на възприятието, за съжаление не е изяснен и обоснован. Досега никой реалист от този тип не е показал как пространствените неща съществуват независимо и преди тяхното възприятие. Как например цветът съществува преди усещането му и как можем да узнаем за това негово съществуване?

“Дължината на вълната” може да се предложи като трансцендентно битие на цвета. Но как стигаме до “дължината на вълната”, ако не чрез идеализиращо абстрахиране на величина, което се отнася отново до “цвет”, както и до други възприемаеми “ефекти”. Тук реализмът изнася артефактите и ги постулира като неща сами по себе си.

Разбира се, дърветата и планините съществуват не защото ние ги обособяваме или измисляме. Но тази дадена ни подредба изисква анализ, недопускащ трансцендиране отвъд опита.

14. Възприятието се образува от живата форма, миналия опит, интелекта и културата. Благодарение на опита на възприятието ние знаем,

че в далечината, въпреки зримия образ, успоредните релси не се събират. Благодарение на вариациите на възприятието при движение на нашето тяло и с това на центъра на възприятие, ние изграждаме образи на пространствени образувания. Ние се научаваме да “тълкуваме” намаляването и изчезването на нещата в далечина като “перспектива”.

15. Възприятието се организира, подреждайки се пространствено и телеологично (с оглед ориентацията на тялото) около центъра си - положението на нашето тяло и сетивните му органи, “в” което тяло сякаш е “поместен” и Аз-ът. Положението на Аз-а е уникално и неговото съотнасяне с границата на полето - хоризонта - е константно. “Векторът” на осовата линия от окоето към средата на хоризонта е винаги насочен в посока от окоето към хоризонта. Не е възможно да видите окоето, с което гледате - окоето в огледало не е същото око. Това е подобно на “принципиалната координация” на Рихард Авенариус, в която “Аз” (“системата С”, или “централният член”) и “средата”(“системата R”, или “противочлена”) са неразривни и необратими.

16. *Пространството е необратимо* подобно но времето. Тук натовареният с темпорално значение термин “необратимост” придобива съвсем определено пространствено значение. Тук и Там остават асиметрични и изцяло зависят от позицията на възприемателя. Около *тук* се пласират ляво, дясно, пред, зад, горе, долу, които изцяло зависят от същата позиция на телесния възприемател.

17. Пространственото възприятие “осветлява” поле, което се движи заедно с нашето тяло. Съответно на нашето тяло плава зрителното възприятие. Например един и същ предмет (масата) се възприема от различен ъгъл като различен по форма и осветеност неправилен четириъгълник. Но ние знаем, че с това масата не променя своята форма. Ако нямаше постоянство на формата, ние не можехме да се учим да възприемаме трайни образи на телата, а с това и самите тела.

Според Анри Пуанкаре наличието на твърди тела около нас е решаващо:

“Когато тялото се премества, променяйки формата си, ние вече не можем със съответни движения да приведем нашите сетивни органи в същото относително положение към това тяло” (Пуанкаре, А. , 1983, 47). И: “ако не би имало твърди тела в природата, не би имало и геометрия.” (пак там, 48)

18. Светът, доколкото е свят - “осветено” цяло, подредено протяжно, е о-гранич-ен. Зрителното поле има форма и граница. В него пространството е ориентирано, организирано и оформено. То е “изкривено” според човешкото възприятие, което ориентира човека за местоположението, разстоянията и размерите на предметите. Човек е краен, неговият свят е също краен.

Така се получава първичната, определена от човешката форма, форма на пространството.

19. Физиката стига до съществена корекция на Нютоновото абсолютно пространство в Специалната теория на относителността на Айнщайн. Тук става ясно, че идеализациите за “абсолютно пространство” и за независимост на пространствените характеристики от “гледната точка” не са верни. Понятията “разстояние”, “размер”, “равенство” имат смисъл само в координатите на една отправна система. Размерът се “скъсява” при скорости близки до светлината, но не спрямо размер въвн от отправната система. (По същия начин “интервал време”, “последователност” и “едновременност” имат смисъл само за една отправна система). Философският спор дали това скъсяване или ускоряване на времето е мнимо или истинско, е плод на заблуда. Вернер Хайзенберг пише в “Език и реалност в съвременната физика”:

“Безсмислено е да се решава въпроса, действително или мнимо е скъсяването на движещото се тяло в посока на движението, описвано от

формулата на Лоренц; този проблем също можа да бъде предаден на забвение.” (Хейзенберг, В. , 1987, 215)

20. Феноменологично обяснение на съпротивата на представата срещу Специалната теория на относителността може да бъде такава. Нютоновата физика е приета като слята с нормалното възприятие, където няма разминаване в часовници и метри и ние смятаме, че отправната точка няма значение като “случайна” и “субективна”. И двете физични понятия за време и пространство са артефакти. Но Нютоновото е неточно, защото е израз на по-малък човешки опит. Освен това Нютоновото пространство се отдалечава от възприятието на отделния човек и е по-близо до колективното възприятие - в него няма “център”. При Относителността се вижда, че пространство и време без център са невъзможни и немислими.

21. Съществуват три плана във възприятието, усилено от науката, които планове ясно показват граничността на човешкото пространство: *макро, микро, мега*. Макросветът е светът на непосредственото възприемаемо без усиливане от уреди. Като “микросвят” се описва пространството отвъд непосредствената възприемаемост, което е “представено” чрез макроприбори в полето на възприятието на наблюдателя. “Мега” означава прекомерно голямото, което е отвъд границата на възприемаемост с невъоръжено око.

На мястото на възприятието на “микро” и “мега” размерите се появява представата. Представата е абсолютно неточна проекция на трансцендентни обекти в полето на възприятието. Например планетарният модел на атома на Ръдърфорд, развит по-късно от Бор, представя атома като система от централно ядро и въртящи се около него подобно на планети електрони. Уравненията на вълновата механика (Шрьодингер) обаче не могат да се илюстрират така. Ядрото и електроните съвсем не са частици подобни на макрочастиците. Те нямат “траектории”, а вероятности за локализации с различна плътност. Тези “плътности” отново се

представят и рисуват като “облаци” с различна плътност. Но, разбира се, ние знаем, че такива облаци не е възможно да има в атома, защото това са само разпределения на вероятности, които са безплътни.

Защо ни са тогава тези представи? Защото нямаме друг избор. Защото нашето възприятие, плод на нашата човешка форма, е ограничено. То има своя форма, излизането от която е вече трансцендиране и става с цената на загуба на тази форма.

Ако ние се потопим мислено в микросвета и мислено “възприемем със сетивата си” молекулните системи, атомите и елементарните частици, очертанията на света коренно се променят. Извън хоризонта на възприятие остава привичният свят от предмети. Това значи, че сетивно даденото ни пространство е строго зависимо от нашето тяло. Именно то е мащабът за “микро” и “макро”.

22. Всяко зрително възприятие се структурира “отвън навътре” във верига от качествено различни елементи: “електромагнитна вълна с определена дължина” лъч светлина - леща на окото, роговица, колбичка, зрителен нерв, зрителен център - цвят. Тук ние в нашата представа “добавяме” цвета. Но цветът не е част от редицата. Цветът е изцяло друг план. Той е ментален. Той замества в ментален план цялата редица - ние не “виждаме” лъча червена светлина, нито лещата на окото си, нито роговицата, нито зрителния нерв, нито зрителния анализатор в мозъка. Първият член - “електромагнитна вълна” пък е изцяло артефактуален или понятиен - това е понятие от физиката и стои на различно равнище. Няма начин да се изведе определен цвят - например “червено” от съответната му дължина на вълната.

23. При това положение какво е пространството?

Феноменологическият отговор е: Пространството е форма на възприятието и с това на външния свят. Без него е невъзможно зрителното, слуховото и другите усещания, както и структурирането във всяко възприятие на “външния свят” като органично цяло. Пространството има чо-

вешка форма и е такава, че човек като живо същество да експанзира. Пространството е екстензивният аспект на подредеността, фундаментален за живота. Пространствената структура задава разликата между “мое то тяло” и “външната среда”. Тя прави възможна идентификацията на предмети в пространството и в частност на разликата между полезния и вредния предмет. Тя прави възможна самата експанзия, като я проектира в една дълбочина, в която са разположени препятствията и възможните изходи.